

Alexa Károly

Az anekdota

A létmód és az idő

■ Egy szöveget idézünk több változatban. Ám a „változatokon” most ne feltétlenül és ne is elsődlegesen konkrét szövegmódosulásokat értsünk, hanem – lényegében – ugyanannak a szövegnek különböző időben való megjelenését. A „különböző időben való megjelenés” természetesen azt jelenti, hogy a szövegnek élete, azaz a szöveg életének története van, aminek állomásai egy történelmi számegegyenesen ábrázolhatók, mindazonáltal mégsem jelölhető ki – megnyugtatóan! – valamiféle (időbeli) hierarchia a szöveg és az általa egyrészt leírt, másfelől megteremtett valóság(ok) között. Mégpedig azért, mert ez a fajta szöveg, amin most az anekdotát értjük, éppen az időbeliség részleges felszámolása révén fejti ki a maga lényegi tulajdonságait. Amit tehát most – némi önkényességgel – alapszövegnek tekintünk, és úgy is írunk (újra) le, azaz teremtünk újra kapcsolatot egy (multiplikált) szöveg és a valóság (azaz az új befogadói közeg) között, nem a szövegek sorának letelejéről való: mégis alighanem ez a domináns változat a befogadás történetében.

Az idézet helye: Tóth Béla: *Magyar anekdotakincs*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1957, Boldizsár Iván előszavával, 392–393. oldal. Az előzéklapon: „Az 1935-ben megjelent válogatott gyűjtemény magyarázatokkal bővített új kiadása.”

„Ferenc József császár Pestre készült

A hivatalos emberek mindent elkövettek, hogy a fogadtatás minél fényesebben üssön ki. Báró Augusz Antal helytartó fölkerítte báró Eötvös Józsefet, mondjon neki valami tervet a fogadtatáshoz; ne kerüljön valami sokba, de a felséget lepje meg, s a népnek is örömet szerezzen.

Eötvös kelleetlenül vállalt vont, s odavetőleg mondá:

– Nem tudok semmit.

Egy kis szünet múlva azonban elkezdte:

Tán mégis...

Augusz örömtől sugárzó szemekkel biztatta:

Nos, nos?

Őfelsége a hídon hajtat át?

Természetesen.

Tehát a hídfőnél arra a két oszlopra...

Igen, igen.

Az egyikre akasztasd fel Prottmant, a másikra magadat. Nem is kerül valami sokba, őfelségét meg fogja lepni, s a népnek is örömet szerez.

Ezzel vette a kalapját s távozott.

Megtörtént-e ez a beszélgetés vagy sem, azt nem tudhatom, de hogy közbeszéd tárgya volt, s minden magyar ember örömmel hallotta, az már szent igaz.

Degré Alajos Visszaemlékezései után, egy elterjedt változat felhasználásával.”

Egyelőre a két itteni dátumnál időzzünk kissé el: 1957 és 1935! Majd röviden a harmadiknál: 1986. Esetleg a negyediknél: 2007. És ezzel ráfutunk napjaink áttekinthetetlen könyvpiacára, ahol nemcsak kézbe vehető termékek, hanem digitalizáltak is találhatóak, sőt hangoskönyvnek mondott árucikkek is. Egyébként ezeknek az azonos című kiadványoknak a terjedelmén akkor lenne érdemes elmerengeni (a háromszáz laptól a kétezer fölöttiig terjed), ha valaki venné a fáradságot és ízről ízre összevetné a teljes szövegeket. Természetesen minden újabb kiadás mögött ott a csöndes tudás: Tóth Béla eredeti műve hat kötetben, 1898 és 1903 között látott napvilágot. Minden újabb kiadás szöveganyagának zöme innen való, de csak a zöme. Az 1935-ös kiadás „továbbviszi” a gyűjtést és ezt követve az 1957-os is – meglehetősen bizarr benyomást keltve az aggályosabb olvasóban: hogyan is zárulhat egy Tóth Béla gyűjtött kötet egy 1930-as évekből Móricz-anekdotával, annak ellenére, hogy a „gyűjtő” akkor már vagy negyedszázada meghalt? Ám az anekdotaolvasás célszemélyei aligha az „aggályoskodó”, filozofkötölezetszerű olvasók, inkább az olyasfélék, akik a hagyományos anekdotamesélők és -hallgatók leszármazottai. A legújabb még és már csak a világhálón tetten érhető „anekdotakincs”-fejlemények ritkás adatai is mintha ezt a vélelmet erősítenék: olyan,

a „komoly” piacon szinte észrevehetetlen kiadókkal találkozunk, mint a Magyar Menedék Könyvesház vagy a Fapadoskönyv.hu Kiadó. Megjegyezhető, hogy az 1986-os kiadás, amely a Gondolat Kiadó terméke volt, az 1957-sel ellentétben nemcsak „eredetiként” hivatkozik a Tóth Béla-féle őskorpuszra, hanem faksimilében leközi annak – az anekdota-kutatásban – klasszikusszámba menő bevezetését, ami ezzel a nyomatékos mondattal indul: „Anekdotakedvelő nemzet vagyunk mi magyarok”. És így folytatódik: „Ős napkelet erkölcsének ép maradványa ez a tulajdonság...” Mindenestire – visszánézve – különös az, hogy az ún. „egypárti diktatúra” idején egy efféle, a proletárnemzetköziség eszméjét tagadó, sőt a turánizmus látens rasszizmusával kacérkodó szöveg napvilágot láthatott. Mondhatnánk ezt élcelődve. De helyénvalóbb úgy értelmezni ezt a tény, mint apró jelét a kádári kultúrpolitika erodálódásának. (Nem feledve persze azt az – talán a kiadó többévtizedes szellemiségét jellemző – apróságot, hogy három év múlva időlegesen ennek igazgatói posztjára menekíti pártja Lendvai Ildikót.)

Anekdota és politika... Az 1986-os esettel talán nem jogosulatlanul párhuzamba állítható az 1957-es. Tudományosan feldolgozatlan az a különös tény, amire számos egymástól független, önmagában véletlenszerűnek tűnő, esetlegesnek tetsző könyvkiadási adat emlékezteti a kortársat, hogy – a humoros könyvek vagy az ifjúságnak szánt olvasmányok mellett akár a tudományos monográfiáig – az 1955–56–57-es időszakban bámulatos szellemi nyitás történt ezen az ideológiailag oly szigorúan ellenőrzött terepen. Nyitás történt mindenféle ideológia „alapvetés” nélkül, senki illetékes semmiféle fordulatot nem kezdeményezett, senki hivatalosság nem reagált – könyvek, történetek”, persze nem illegálisan, de nem is hangoskodva, kis meglepetések a könyvpiacra...; a háború után elhallgat(tat)ott költők jelentek meg, mellettük egy-egy emigrált szerző ártatlanabb műve, egy revizionista sugallatú történelmi munka, egy-egy vadászíró, aki balszerencséjére együtt vadászott a harmincas években Afrikában a kormányzó közeli rokonaival. A könyvkiadás lassúsága eredményezte, hogy a forradalom utáni legbrutálisabb kezdeti hónapokban is fel-feltűntek efféle kötetek a boltokban. Ha Tóth Béla 1957-es kiadású válogatásának csak a „szereplőgárdáját” nézzük és azok „megítélésének” kedélyes, megengedő, szeretetteljes tónusát, nehezen tudunk kapcsolatot találni a kor politikai töltetű kulturális-ideológiai indoktrinációjával. Sehol a „vörös vonal” képviselete (ezt majd később próbálják pótolni olyan szerzők az anekdota „frontján”, akik az irodalomtörténet-írás margójáról beljebb soha nem kerültek),

hanem olyanok keltek életre, akik a gyalázatos (és persze már legyőzött...) múlt eklatáns képviselői voltak – I. Ferencről és Ferenc Józseftől Andrásyig és a két Tiszáig, némely barokk püspököktől az „áruló” Görgeyig... A rezsim időleges elbátortalanodását ma már nemigen látszik ellenpontozni az, hogy az előszó írására Boldizsár Ivánt kérték föl – az irodalmi kollaboránsok legmegbízhatóbb képviselőjét –, akinek hallatlan jó érzéke volt a politikai széljárás legenyhébb fuvallatváltozásaira is: itt a vállalt „magyar karakterológia” jegyében (minő reakciós hiedelem!) nemcsak „megbocsát” sokaknak sok mindent, még – horribile – a reakciós kurzusszerző, Harsányi Zsolt némely észrevételét is, aki az 1935-ös kiadást vezette. Sőt, amikor alighanem kötelezően szóba kellett hoznia Ady és Tóth Béla viszonyát – az egyik legdurvább hangnemű viszálykodást a századelőről –, maga is felveszi a („békebeli” – ezt a szót is leírja Rákosi és Kádár robbanást ígérő „váltógazdálkodási” pillanatában) régi jó adomázó tónust, mondván: az anekdotakincs összegyűjtője „bele-belecsípött Ady Endrébe, attól meg orrokat kapott”. („...vén locsogó, aki agyának bomlását eredetiségként szerepelteti... – ez lenne ama „orr”).

Ezek után ideje, hogy pillantást vessünk az összövegre. Ez *A magyar anekdotakincs* 3. kötetének 278. oldalán található. (Megjegyzendő, hogy az eredeti kötetek címlapjának tetején mintegy élőcímként fut a latin megjelölés: *Thesaurus Anecdoton Hungarorum*. Ezt átveszi az 1957-es edíció is, jóllehet Tóth Béla szerzőségét nem tagadja, a Harsányi-féle gyűjteményt jelöli meg forrásként.) És még egy látszólagos furcsaság: a kötet végén kövér betűkkel szedve ott áll „A szerző lakása: Budapest, VII. Abonyi-uca 31.” Valószínűleg azért – bár erre utalás nem történik –, mert Tóth Béla arra szeretne volna ösztönözni olvasóit – miként ezt századok óta minden érdembeli „gyűjtő” tette és teszi –, hogy bátran küldjék meg neki a maguk privát gyűjtéseit, beépítendő a további kötetekbe. Az összöveg betűre megegyezik a most kiemelten kezelt kiadásával (egy-két olyan korjelző helyesírási apróságtól eltekintve, mint „ő felsége” – „őfelsége”, „mulva” – „múlva”). Szóváltozat egyetlen akad: a legutolsó sorban a forrásmegjelölésnél Tóth Bélánál ez áll: „egy ismeretes változat”, utóbb meg az, hogy „egy elterjedt változat”. Nem mondható szignifikánsnak az eltérés, de ez is arra int, hogy a végső forráshoz forduljunk, Degré Alajos emlékiratához, amit mind a kortársak, mind az utókor nagyra becsül ténygazdagságáért, pontosságáért és higgadt patriotizmusáért. Regényforrásként is elsőrangú – számos Jókai-motívum innen (vagy Degré korábbi előszavas híradásaiból) származik. De – mint majd

látjuk – Mikszáthé is. A „Visszaemlékezéseim az 1848–49. év előtti, alatti és utáni időkből” 1883-ban jelent meg. A minket foglalkoztató szakasz az új kiadás (Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1983, Magyar Századok) 310. oldalán olvasható. Már a bevezetés szemebetűnően eltér a Tóth Béla-féle (és a későbbi) átirástól, pontosabban szólva: Tóth Béla bátran alakított, ha nem is döntő fontosságú – Degré mondatain:

„Ferenc József osztrák császár készült Pestre.

„A hivatalos közegek itt mozgásba hoztak mindent, hogy a fogadtatás...”; „Báró Augusz Antal helytartó fölkéri Eötvöst...”; „...bármibe kerüljön is az...”; „Kis szünet múlva elkezdte”; „bízta”; „Öfelségét meg fogja lepni...” Ezek a Degré-féle, utóbb halványan módosított mondatok. Egyetlen alapvető változás történt: az újabb szövegben hangsúlyos a felhívás első eleme – a fogadtatás „ne kerüljön sokba.” Ez Degrénél először úgy szerepel: „bármibe is kerüljön az”, másodjára – Eötvös riposztjában – szóba se kerül. Mondani sem kell, hogy ennek oka az élőbeszéd természetes retorizáló törekvése. A mesei „hármast” feltételrendszerhez való önkéntelen igazodás. És itt kell feltenni a kérdést: vajon ki is az, aki a szöveg legvégén egyes szám első személyben, mintegy jelenlevőként, de legalábbis érintésként (meg)nyilatkozik: „Megtörtént-e ez a beszélgetés vagy sem, azt nem tudhatom, de hogy közbeszéd tárgya volt, s minden magyar ember örömmel hallotta, az már szent és igaz.” Az alanyi megnyilvánulás itt természetesen az elbeszélő Degréé. Ám aki – mármint Degré maga – az általa (a megtörténte után vagy harminc évvel később) megörökített anekdotát már nem kizárólag személyes értesülésként, hanem a „közbeszéd tárgyaként” jelöli meg, ott tartja és tartatja számon. És erre következnek az újabb évek, amikor a kistörténet eljut Tóth Béla könyvébe. Soha nem lehet már eldönteni, hogy a szövegalkítás, azaz a párbeszéd stiláris „kikerekítése” az író Tóth Béla vagy valami „általános” hallgató-továbbmesélő „alany” számlájára írandó-e. Viszont a zárómondat egyes szám első személye mögül az évtizedek és minden újramesélés során már nem látszódik Degré személye. Egy azonosíthatatlan elbeszélő kerekíti ki a mesét: aki „valamiképpen” érdekelt. Magánemberként, de (tudatosan) történelmi résztvevőként. És valószínűleg az anekdota, a mindig továbbmondott anekdota létmódjának ez a leglényegesebb eleme: hogy a mesemondó és mesehallgató együttlétében a konkrét és a bizonytalan elemek együttléte hogyan számolja fel az időt, és éppen azért, hogy megőrizze a történelmet. Ha szabad egy paradoxonnal élni.

Történetünk azonban itt nem ért véget, ahogy visszajutottunk a kezdet kezdetéhez, hanem igazából most kezdődik. Két évvel azután, hogy Degré Alajos Visszaemlékezései megjelentek, egy „képes lap a serdültebb ifjúság számára”, a Magyar Ifjúság (óh, magyar idők... ez lesz majd a címe a KISZ 1956-ban induló lapjának is...) elkezd közölni Mikszáth Kálmántól *A két koldusdiák* című „mesés történetet”. Ennek a X. fejezetéből olvassunk egy szakaszt Leopold (alább: Lipót) császár pesti látogatásának városházi előkészületeiről. „Lipótot nem szerették a magyarok” – közli mihez tartás végett az elbeszélő –, Nesselroth Tamás „uramat”, a polgármestert, ezt a „dicsvágyó, gonosz” alakot meg kifejezetten „gyűlölték”.

„...mikor a tanácskozások folytak a városházán (mely éppen azon a helyen állt, ahol a mostani városház), hogy miként kellene fogadni a császárt, úgy, hogy meg legyen lepetve, a népnek is öröme legyen, és sok pénzbe se kerüljön (mert bizony a város egész jövedelme nem volt több ezen időben, mint 130430 rhénus forint,) fölszólt az egyik bátor magyar polgár:

Ezen plánumhoz képest, uraim, a legcélravezetőbb lenne, ha polgármester uram ökegyelmét fölakasztaná a váci kapura, ahonnan öfelsége jönni fog; elérnénk mindent, mert öfelsége nagyon meg lenne lepetve, a nép roppant örülne neki, és nem is kerülne sok pénzbe.

Nagy hahota támadt. Nesselroth uram elvörösödött, s dühösen kirohant a tanácsteremből. De mi annak a polgártársak gúnyja és megvetése, aki szemét a hatalom felvetette?...Nesselroth uram olyan fogadtatást csinált öfelségének, hogy Mátyás király budai bevonulása óta nem látott olyat a két város.”

A regényke nem tartozik Mikszáth legjava, tehát legtöbbet elemzett munkái közé. Szívhez szóló báját mindenki elismeri, ám azt sem hallgatják el kritikus ítései, hogy hallatlan anakronizmus mutatkozik a mesemondás mögöttesében. A regény története az 1670-es években veszi kezdetét, a második rész viszont az 1708-as sárospataki országgyűlés idején fejeződik be; történelmi alakok vígan jönnek-mennek, amikor „valójában” már évek óta halottak, mindeközben kamasz hősei semmit nem öregednek stb. Ki tudhatja ma már, hogy minek a számlájára írhatók ezek a lapszusok, mert hogy elvétések, afelől kétségeink nem lehetnek. Viszont ha Mikszáth későbbi és ennél sokkal jelentősebb munkáinak „időkezelésére” gondolunk, valószínűleg indokolt a vélekedésben az óvatosság. Az a fajta „relativizmus” – használjuk ezt következtül, bár nem éppen teljes értékű jelölést –, ami Mikszáth minden érett művének ítélkező gesztusait áthatja, megmutatkozik abban is, ahogy az időről vélekedik. Az idő „haladványossága” nemigen foglalkoztatja, sok-

kal inkább az idő mintegy „felszámoló” ismétlődések, a távlatlan lét, ami a mindennapok apró eseményeire szűkül le, azaz maga a mozdulatlanság. Mennyire jellemző, hogy kedvvel fordul a napóleoni háborúk utáni évtizedekhez, amikor „megállt az idő” (Különös házasság, *Akli*), ahogy szembeesít korokat, és egymás mellé tesz időben távoli kulisszákat, szerepeket és maszkokat (*Új Zrinyiász, Gavallérok*), vagy ahogy a rögeszmés vendégszöveg használatlaltal permanens időutazásokra viszi olvasóit (gondoljunk csak a mai posztmodern kritika által olyannyira ajnározott Koperczky-effektusra), hogy mennyire kedveli a „perifériát” (*A fekete város, Beszterce ostroma, Szent Péter esernyője*) stb. Az pedig, aki a szét-szórt történeti információk alapján akarja meghatározni a Noszty pontos regényidejét (nem beszélve a teréről...), az ugyancsak lehetetlenre vállalkozna. Ezeket az aligha véletlenszerű anakronizmusokat meg érdemes párhuzamba állítani az anekdota létmódjával – az időben és a magyar térben.

Az idézett szövegrész után azért tegyünk néhány slágvortot. A legfeltűnőbb az, hogy Mikszáth milyen gyorsan elolvasta Degré vaskos memoárját. Ha... Ha csak nem valami asztal melletti időzés során értesült volna róla (számos erre utaló példája van az író „anyaggyűjtésének”), akár némely részleteiről is. Ha a regény időbeliségében mutatkoznak is nagyvonalú „hibák”, itt éppen ennek az ellenkezője tapasztalható a leírásban: az akkuratusság. Mivel Duna-hídról ekkortájt nem beszélhetünk, marad a felség országúti érkezése. Leopold-Lipót alakja is figyelmet érdemel. Ő is az „örökké” uralkodó nem magyar „magyar királyok” közé tartozik, aki méltán volt ellenszenves a magyarság szemében és számára, de élete végén mintha valamelyest enyhültebb hatalomgyakorlás jellemezné. Talán nem véletlen az sem, hogy nála gyűlöltebbek fő hivatalnokai, Kollonich és Lobkowitz. Lehet, hogy az 1880-as években Ferenc József helyett inkább Bachra és Schwarzeneggerre irányult a nemzeti közutálat? Gyanúsak viszont azok a mesemondás módális egységét felszámoló zárójeles betoldások, amelyek mintha a tárgyi „hitelességet” akarnák igazolni, ám igazából ezek is a régi és a mai idő azonosítására szolgálnak. Feltűnő a „hatalom” szó is, meg az a hangsúlyos bekezdést záró szintagma: „bátor magyar polgár”. És természetesen az a retorikai elem, hogy már itt is jelen van az igények mesei hármastagolása: a nép öröme, a felség meglepetése és mindennek az olcsósága. Ez – láttuk – nem Degré leleménye volt. Akkor – a szóbeszédé? Amely 1852-től fogható gyanúba, amikor az ifjú császár először indult a maga „pacificált” walesi tartományába? Az még

éppen elképzelhető, hogy Mikszáth hirtelen jött szépirói leleményével van dolgunk, de az már aligha, hogy feltételezzük: Tóth Béla Mikszáth két évtizeddel korábbi szövegmodosítására emlékezett volna. És ne feledjük: a szövegrész végső hasonlatában (ez is időszembesítés!) ott van Mátyás király neve...

Érdemes lenne akár most összeszednünk, hogy eddig hány és hány dátum szerepelt ennek az anekdotának a története során. Amely anekdotáról elmondható – éppen az anekdotának a rendkívül kétes definíciójára való tekintettel (azaz hogy mesélő, gyűjtő, történész, etnográfus, esztéta mit sorol eme műformába) –, hogy ez „mintaszerű” anekdota: történelmi személy a hőse, csattanója van és morális üzenete. Mielőtt azonban felvázolnánk egy sorsort, idézzük még egy megjelenését ennek a magyar szívenben oly kedves nemzeti emlékként megőrzött kis történetnek. A nagy klasszikus visszavitte az időben a történetet, a posztmodern irodalom viszont egyszerre lép vissza és előre, azért, hogy a maga (irodalmi) félmúltjában is megtalálja a helyét. Mikszáth és Esterházy szövegei fogják mintegy keretbe azt az 1957-es idézetet, aminek léte – akkor is, mai is – elválaszthatatlan az 56-os forradalomtól.

Esterházy Péter *Kis Magyar Pornográfiája* (kötetben: 1984) a maga idejében – többek között – azzal keltett feltűnést, hogy rehabilitálta az anekdotát. Ezt a bizonyos – és nagyhangú – polgári véleménymondók számára oly ellenszenves kisformát. „... emésztési eltompultságot árasztó töltötkáposztás-dagadós szkepszist emleget pl. egyikük – ki más, mint Mikszáth felidézésekor. (A „polgári” jelző itt azért hangsúlyozandó, mert még ez az ostobaság is árasztott némi ellenzéki odórt a kötelező „realizmus”-felfogással szemben.) Ne feledjük Esterházy emlékezetes írói gesztusát, amellyel már a *Termelési-regényben* (1979) dialógust kezdeményez magával az életre keltett Mikszáth Kálmánnal! Valószínűleg azért éppen vele, mert benne látta a hagyományos magyar elbeszélői kánon legnagyobbját, ő lehetett számára (mint oly sokaknak) a „magyar író”, akinek jellegadó konstruálási-világképi eleme az anekdota volt. Nézzük most a *Kis Magyar Pornográfia* 67–68. oldalát. A darab címe: „A megoldás.

Valamely kideríthetetlen és az imperialisták kitarító aknamunkájánál fogva Rákosi lejjebb ereszkedett a népszerűségi listán. Mátyás éppen egy békenagygyűlésre készkődött, s a hivatalos emberek mindent elkövettek, hogy a fogadtatás minél fényesebben üssön ki. Gerő elvtárs fölkérte Déry Tibort, mondjon neki valami tervet a fogadtatáshoz, ne kerüljön valami sokba, a főtitkárt lepje meg, s a népek is örömet szerezzen.

Déry, aki igen nagymérvű volt akármilyen helyzetben, kellellenül vállalt vont, s odavetőleg mondta, nem tudok sem-

mit. Egy kis szünet után elkezdte, tán mégis. Gerő örömtől sugárzó szemekkel biztatta, nos, nos?

A drága Mátyás a hídon hajtát át?

Da.

Tehát a hídfőnél arra két oszlopra?

Da, da.

– Akkor az egyikre akasztasd fel Farkas Mihályt, a másikkra magadat. Nem is kerül valami sokba, a drága embert meg fogja lepni, s a népek is örömet szerez. Ezzel vette a kalapját, és távozott.

Megtörtént-e ez a beszélgetés vagy sem, azt nem tudhatom, de hogy közbeszéd tárgya volt, s minden magyar ember örömmel hallotta: az már szent igaz.

A szöveget fölényes irónia hatja át, az a posztmodern szemléletmód birtokolja a stílust, amely úgy őrzi meg a régi beszédmódot, hogy fragmentálja azt. Vagy szembe-síti egy másfajta stíluskarakterisztikummal. Pl. használatban tartja a régies „üssön ki” formulát, de mellette ott van a „készködött” hapax legomenonja. Esterháznak ez a kis könyve „bevezetés a szépirodalomba,” alcímmel jelent meg, és természetesen részfejezete lesz a Bevezetés a szépirodalomba (1986) nagy könyvének is, amely derűsen továbbra is megtartja a „bevezetés a szépirodalomba,” alcímet... Ez a könyv nemcsak egybeírja a szövegelőzményeket, hanem egybe is dolgozza, kommentárokat épít bele, rajzokkal, fotókkal és grafikai ötletekkel szembesíti. És egyben véglegesíti azokat. A könyv elhíresült zárószakaszában azoknak a listája olvasható, akiktől bizonyos szövegelemek származnak, köztük találjuk Eötvöst, Degréét és Mikszáthot, de Déry Tibort is, noha itteni szerepeltetése nyilvánvalóan a képzelet szüleménye. Az anekdota mibenlétével két „szépprózai kommentár foglalkozik. Az egyik az „(anekdot)” című alfejezet bevezetéséből való. „Az anekdota tehát történelmi tréfa. Ezek itt konkrétan: magyar. Mégis akár végigolvassuk egy ültünkben, mint egy regényt, akár bele-beleböngészünk, kicsendül a történetekből néhány visszatérő – századokon visszatérő – dallam. A szabadságvágy és a szabadság-szeretet mindenekelőtt, az igazságtalanságnak nemcsak gyűlölete, de kifigurázása is, a bátorság tisztelete egy kis hetvenkedéssel tetézve, nyugalom a nagy bajban, fellobbanás a kicsiben és mindeme dallamok közös hangnemeként a csaták és politikai csetepaték dúrja mellett a humor mollja. Irónia. Irónia, Musillal szólva: ha úgy ábrázolunk egy klerikális személyt, hogy mellette a bolsevik is találva legyen... Az iróniának ez a fajtája – a mai Magyarországon eléggé ismeretlen.” Ez a definíció, ami a lényegét illeti, egybecseng a klasszikusokéval, Herményi Dienestől Szirmay Antalón át Jókaiig. Ne feledjük azon-

ban közben a megjelenés idejét: 1984 és 1986. De ne hagyjuk figyelmen kívül a Musilra „hivatkozó” fabuláló megjegyzést. Ám mindenekelőtt azt a megfejthetetlen talányt, hogy az utolsó mondatban a „mai” időhatározó miféle időt is határoz meg. A hajdani följegyzését, az újabbét, a „megtörténés(ek)ét”? És ide talán beiktathatók az eddig előkerült vagy utalt évszámok, a maguk szeszélyes összevisszaságában: 1957, 1852, 1956, 1986, 1885, 1898–1903, 1984, az „ötvenes évek”, 2003, 1935, 1883... (És ha dátumot nem is tudunk mondani, azért az anekdota mozgásmódjának abszurdítására utalva említsük meg, hogy a book-google a „tóthbéla” digitális változatához ezt jegyzi oda: „eredeti forrása a Michigani Egyetem...”). És ismerte az anekdotáknak a nyelvek és nemzetek között elképesztő vándorhajlamát, korántsem hihetjük, hogy nem bukkan elő valahol valamikor egy olyan szövegváltozat, ami a mi magyar anekdotánkra hasonlít, azt megelőlegezi. Hiszen a hatalommal szemben a nyelvi humorban védelmetelő kisember alakja hol nem kap szerepet a nemzeti emlékezetekben?

Anekdota és hatalom... Ezen medítálva érdemes idézni Esterházy „anekdotakincsenek” másik teoretikus megjegyzését, mélye a könyvecske mélyéből. „Van közülünk, aki azt mondja, amiről anekdotát lehet mondani, arról már nem érdemes, illetve, hogy az anekdota a tárgyát mintegy úgy és tulajdonképpen rendben lévőnek találja. Jóllehet az, itt a legkevésbé sincs rendben. Hogy nagyobb titok és szűgyen az, hogy csak így fecsegni lehet róla, és hát ha nem tudunk róla valóságosan beszélni, mert ilyenek vagyunk és itt vagyunk, akkor ne beszéljünk róla. Sok igazság van ebben. De talán – többek közt – érdemes ilyen módon is rámutatni arra a rossz megalégedettségre, amely az elszaporodó szembenézősdi láttán nő mostanság.”

Ne is kíséreljük meg betű szerint értelmezni ezt a tudatosan elbizonytalanított mondatsort, ne is próbáljuk állítástöredékeit „perszonalifikálni”. Mellébeszélés lenne, ha most és éppen itt elméleti fejtegetésekbe bocsátkoznánk arról, hogy miként működök a posztmodern elbeszélésben a történelmi dekonstrukció szándéka, vagy ha Esterházy (és újabban mind több pályatársa) anekdota-idézeteit a posztmodernitás intertextuálitás mániájával egyeztetnénk. És ne hivatkozzunk az 1984-es és 1986-os évszámra se! Vagy ha igen, akkor arra a fentebbi számsorra, ami a végtelenségig bővíthető, amikor a példákat keressük az anekdota „mint magatartás” és a vele szemben álló hatalom viszonyrendszerére. Szemben vagy fölötté – ez a lényegi kérdés.

Választott anekdotánk klasszikus toposz. A (szinte) mindenkori elnyomatás idejében játszódik, a hatalom-

nak kiszolgáltatott civil (magyar) kurázsijának tréfás apológiája. Ami semmit nem old meg, csak jelzi az ellenállást. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a hatalom és a neki kiszolgáltatott közember dialógikus viszonyban van egymással. A hierarchia egy közös beszédterben működik, és a csattanó éppen a függelmi viszonyok időleges felszámolódását mondja ki – demonstratív módon. Ez a dialógushelyzet persze lehet konkrét, mint az anekdota „Eötvösének”, „a pesti magyar polgárának” vagy „Déry Tiborának” esetében, de jobbára ilyen konkrétan nem nyilvánul meg: a hatalom itt, az asztal mellett „visszabeszélés” ott. Köztük legfeljebb a spionok mint médiumok. Ez a beszédter egyszerre tartalmaz a hatalomtól (látens) elidegenítő elemeket és (főleg az idő múlásával) olyanokat is, amik mintha a megszokottságból fejlesztenének ki valami halvány rokonszenvet, ajkbiggyesztéses pajkoskodást. Példaszövegünkben csupa kemény „labanc” név – Nesselroth, Prottmann – áll a hatalom oldalán (nem feledve Rákosi eredeti nevét sem), viszont már a valós időben ezekből a főhatalmaktól Ferenc Jóskák lesznek, Kádár apámok. Sőt, Esterházy a „drága Mátyással” mintha a mesék és anekdoták Hunyadi Mátyásával is bizarr ahistorikus párbeszédre léptetné az 1950-es évek fő hatalmasságát. Aki – és ez is egy fontos anekdotikus ív a magyar emlékezetben – nem a legfőbb hatalom. Sem ő, sem Ferenc József. A magyar szíveket megmelengette egy másik Bach-korszakbeli „ellenállási” esemény (számtalan egyéb mellett): a debreceni superintendens ülése. „Mikor a gyűlést megnyitó imádság az öreg Bogh Péter püspök ajkáról elhangzik, a nagytemplom ajtajában megjelenik a császári biztos, és így szól: *Császár öfelsége* nevében betiltom a gyűlést! Én pedig – felelt az ősz püspök – *Isten öfelsége* nevében megtartom!” És nem az isteni hierarchia megjelenésének nyomorúságos-ötvenes években deformációja az a vicc (vagy anekdota), mely szerint Berija magához rendeli a Kremlbe Rákosit, és közli vele: „Magyarországon már uralkodott török szultán, hatalmon volt osztrák császár. Hát zsidó király nem lesz!”. „Megtörtént-e ez a beszélgetés vagy sem...” – olvastuk.